

ZÁVODSZKY GÉZA

Pethő Sándor találkozása Görgei Artúrral

A címet érthetjük szó szerint: Pethő személyesen is találkozott Görgeivel. 1912. április 23-án meglátogatta az agg tábornokot Visegrádon.¹ Értelmezhetjük viszont a találkozást folyamatként, amint a fiatal történész publicista érdeklődése és rokonszenve fölébred a magyar 1848–1849 egyik meghatározó személyisége iránt, majd az első zurnalisztikai írásokat követően mind alaposabb tájékozottsággal eljut Görgei Artúr életrajzának megírásáig.

A történelemtanárnak készülő Pethő a kolozsvári egyetemen Márki Sándor legszűkebb tanítványi köréhez tartozott, s tanárával szoros, családi kapcsolatba került.² Az alföldi népi-paraszti társadalomhoz kötődő Márki hatását a dunántúli környezetből érkezett fiatal Pethőre aligha lehet túlbecsülni. A szintén Márki-tanítvány Lukinich Imre akadémiai emlékbeszédében kiemelte, hogy Márki Sándort erősen foglalkoztatták azok a küzdelmek, amelyeket „a politikai magyarság [...] folytatott a Lajtán innen és túli területek központosítására törekvő idegen kormányrendszerrel szemben századokon keresztül”.³ A romantikus patrióta Márki rokonszenvezett függetlenségi irányzatokkal, de aggályosan ügyelt arra, hogy történetírói munkáján ne hagyjon nyomot a pártpolitika. Ez tette alkalmassá arra, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetét megírja a millennium körüli évek nagy vállalkozása, *A magyar nemzet története* részeként.⁴ A kultuszokkal és negatív mítoszokkal nem vitatkozik, ezeket leginkább figyelmen kívül hagyja. Görgei tényleges teljesítményével jelenik meg, de a szerző, ha indokoltnak véli, hibáit is megemlíti. Hasonlóan jár el Kossuth esetében. Tudományos értékű, gondos forráskritikával megírt mű született.⁵

Pethő Sándor ezzel a szellemi háttérrel jutott el a szabadságharc történetének tanulmányozásához és Görgei értékeléséhez. Érdeklődési köre mesteréhez hasonlóan – aki Kolozsvárról az egyetemes történet professzora volt – rendkívül kiterjedt. A huszonekét éves Pethőnek az átlagos színvonalat jócskán meghaladó bölcsészdoktori disszertációja szintén egyetemes történeti tárgyú, és a latin nyelvű források, a magyar, a német, valamint a fran-

¹ Kézrel írott dátum a találkozásról készült fényképen. A család tulajdonában.

² Pethő Sándor és Pethő Sándorné Tanács Margit Márkihoz intézett közel száz levele: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (a továbbiakban: MTAKIK Kt Ms) 5160–5167. Márki Sándor Kolozsvárt Pethő Sándor esküvői tanúja volt. Az eredeti házassági anyakönyvi kivonat a család birtokában.

³ Lukinich Imre: *Márki Sándor* rendes tag emlékezete. Budapest, 1941. A teljesség igényével feltárt forrásanyaggal és irodalommal lásd: Paksa Rudolf: *Márki Sándor (1853–1925)*. Korunk, 22. évf. (2011) 5. sz. 60–65.

⁴ Márki Sándor: *Az 1848–49. évi szabadságharc története*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története* 10. köt. Budapest, 1898. 1–396.

⁵ „Ez az első olyan történelmi szabadságharcunknak, mely a tárgyat teljesen felölélő ismeretek alapján lelkiismeretes részrehajlatlansággal [...] íratott meg.” Hegyesi Márton: *Az 1848–49. évi szabadságharc története*. Századok, 23. évf. (1898) 739.

cia nyelvű irodalom magabiztos kezelését mutatja.⁶ Az olasz nyelvben is Márki hatására mélyedt el, majd olaszországi állami ösztöndíja idején olasz tudását magas szintre emelte. A minisztérium által megkövetelt kutatás olasz levéltárakban ébresztette rá, mint írja, hogy a történelmi munkának ez a része „sem temperamentumomnak, de főleg egészségemnek meg nem felel, s általában egyszer és mindenkorra le kell mondanom esetleges későbbi munkásságomban azon előnyökről, amelyeket a levéltári forráskutatások nyújtanak”.⁷ Valóban, Pethőnek az első világháborút követően kiteljesedő életműve többnyire publicisztika, esszé, és könyvei is kiadott források, szakmunkák egyéni látásmódról tanúskodó, olykor merész asszociációkkal fűszerezett szintézisei, jegyzetek nélkül.

Pethő Sándornak a „Görgei-probléma”-val foglalkozó első írása Rákosi Jenő Budapesti Hírlapjában jelent meg 1911-ben.⁸ Ebben az évben látott napvilágot a tábornok németül írt emlékiratának⁹ magyar fordítása Görgey István tollából.¹⁰ A sokféle figyelő Pethő ekkor is, később is minden jelentősebb szakmunkát vagy forráskiadványt ismertet, többnyire oly módon, hogy a szellemi horizontot tágítva az írás esszévé kerekedik. Recenzióként indul a Budapesti Hírlapban közölt cikk is, bírálva, hogy „literatúrai” szempontból „hevenyészett, nehézkes, s egészében nem kifogástalan munka”, de Görgey Istvánnak hírneves testvéréért folytatott küzdelme annak érdekében, hogy „a családi becsület és a történelmi igazság nevében Görgei Artúr¹¹ hősi homlokáról a politikai szenvedély által rásütött Kain-bélyeget” letörölje, még azok tiszteletét is kiérdemli, akik nem mindenben értenek egyet a védőügyvéddel. A vidini levélben – írja Pethő – Kossuth a száműzött hazafi „tragikus taglejtésével, lelkének érthető [...] keserű igazságtalanságával adta át őt, mint árulót, mint a szabadságharc démonát a közmegejtésnek”. A nemzeti önvizsgálatás magja kicsírázott, terebélyes fává nőtt, és Görgei Artúrt „a gyalázat ordítása kísérte kényszerű klagenfurti magányába”.

Igaz – írja –, maga Görgei is keveset törődött a közvélemény megnyerésével. A tábornok a katona szárazságával értekezik, az üres pátoszt kíméletlen iróniával hitelteleníti, és ezt a hazafiság kisajátítói ellene fordítják. Péterfy Jenővel szólva,¹² sokan azt hiszik, Kossuth annál fényesebb, minél sötétebb Görgei. Pethő elutasítja, hogy „Görgei súlyosan megbántott emlékének kiengesztelése a forradalom vezéralakjára, Kossuth Lajosra nézve történelmi „Götzendämmerung” lenne. Az *Életem és működésem* lapjait követve sorra veszi az 1848–1849-ben befutott pálya oly sokáig vitatott állomásait, maradéktalanul azonosul a szerző interpretációjával, de megjegyzi, hogy a világsi ügyet még tüzetesen meg kell vizs-

⁶ *A római Szent Birodalom bomlásának okai*. Győr, 1907. 62.

⁷ Rómából 1908. március 3-ról keltezett levél Márki Sándornak. MTAKIK Kt Ms 5164/630

⁸ *A Görgei-probléma*. Budapesti Hírlap, 1911. november 10. 2–5. Kötetben *Görgei* címmel: *Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei*. Budapest, 1911. 125–136. Pethő Rákosi Jenőről: „...finom történelmi érzéssel, a történelmi osztályok küldetésében való hittel, politikai konzervativizmussal és katolikus rokonszenvvel ítélte meg az eseményeket.” *Rákosi Jenő, a publicista*. Élet, 1912. április 21. *A Révai Nagy Lexikona* újkori magyar történelmi szócikkeit – így nyilván a Görgei Artúr szócikket is – 1911-től Pethő Sándor főgimnáziumi tanár írta. „Munkatársra vagyok a Révai Nagy Lexikonnak, melybe politikai életrajzokat, továbbá a Franklin-féle 3 kötetes kézi lexikonnak, melybe [...] történelmi cikkeket írogatok.” Pethő Sándor Márki Sándorhoz, 1910. október 23. MTAKIK Kt Ms 5164/642.

⁹ Görgei Artúr: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1852.

¹⁰ Görgei Artúr: *Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. évben*. Budapest, 1911.

¹¹ Görgei Artúr/Görgey Artúr nevét Pethő Sándor is kétféleképpen írja, az idézetekben nem egységsítemtem.

¹² Péterfy Jenő: *1848 és 1849-ből (Pozsonytól Tiszafüredig)*. Budapesti Szemle, 41. köt. (1885) 99. sz. 355–376., itt: 357.

gálni. Ismét leszögezi azonban, hogy „bármily magasra becsüljük a Kossuth-kultusz történeti fontosságát”, a világsi feyverletétel miatt sem szabad „az egykori diktátor nevét a bitófára szögezni”.

A Görgeit védelmező rövid cikk a mérsékelt függetlenségi irányzatokkal rokonszenvező publicista tolla alól került ki,¹³ aki nem kívánta egyidejűleg Kossuth történelmi nagyságát kisebbíteni. Ezt azért szükséges megemlíteni, mert Kossuth és Görgei történeti szerepének megítélése a kiegyezés után a pártpolitika erőterébe került. A „'67-esek”, az áprilisi törvényekből engedő Habsburg–magyar kiegyezés támogatói Görgeiben 1867 előfutárát láttatták,¹⁴ és Kossuthot igaztalanul vádolták, másfelől az „1848-as” függetlenségek Görgeit, ha különböző mértékben is, bűnbakká tették, és Kossuth kultuszát áptálták. Mivel 1848–1849 történetének forráskutatásra épülő tudományos – a nagyközönség számára is fogyasztható – földolgozása késett, a közvéleményt a vegyes színvonalú hírlapi cikkek és szubjektív visszaemlékezések befolyásolták. Görgei emlékiratának magyar fordítása – ellentétben az 1852-ben megjelent eredetivel, amelyet akkor az 1849-es emigráció ingerülten fogadott¹⁵ – a közvéleményben nem kavart vihart. Pethő is megjegyzi: „...a rögtönítélők vak lármája valamennyire elcsöndesült.” A koalíció bukását követően azonban, a munkapárti kormányok és különösen Tisza István miniszterelnökségének idején a heterogén függetlenségi tábor egyes radikális tollforgatói anti-habsburgianus érzelmeiket ismét Görgei démonizálásával kötötték össze, ami közvetve Tisza személye ellen is irányult. Ennek, mint látni fogjuk, a ki egyenlítésre törekvő Pethő Sándor is szenvedő alanya lett.

Pethő *Egy kirándulás emléke* című írásában számolt be találkozásáról az immár kilencvennégy éves egykori fővezérrel.¹⁶ Sokan látogattak Visegrádra. „Divatba jött az öreg Görgeyt meglátogatni, és különböző témákról nyilatkozatra bírni” – írja Kosáry a maga szarkasztikus modorában.¹⁷ Pethő röviden megerősíti az *Életem és működésem* hatása alatt tett korábbi megállapításait, de kérdései nincsenek. Látogatását az emberi dráma ihlette, a lírai hangvétélű írás Görgei életterhének átélése, leginkább lélektani elemzés. Az öreg tábornok megtört fényű szürke szeme a panorámára szegeződik, és a fiatal újságíró mintegy

¹³ Pethő Márkihoz, a Rákóczi-életrajz szerzőjéhez írott levelében ezt kérdezi: „Nem méltóztatik-e akképpen vélekedni, hogy Szekfű [A száműzött Rákóczival] csupán tudományos ágense oly politikai törekvéseknek, amelyeknek a Rákóczi-kultusz lejárata politikai érdekét jelenti?” 1914. március 13. MTAKIK Kt Ms 5164/654. Recenzió: *Pethő Sándor: A száműzött Rákóczi*. Új Nemzedék, 1914. március 22–29.

¹⁴ „Túllépnek azok az objektív méltatás határán, akik még az 1867-i kiegyezés sáncaiból is védeni akarják a váci positiót.” Péterfy: *1848 és 1849-ből*, 368. „A valóságban 48 csak akkor írható le világosan, ha a 67-es fejleményektől tökéletesen eltekintünk, és mindent az akkori dolgokkal kapcsolatban szemlélünk.” *Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század*. Írta Szekfű Gyula. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet VII. Kútfők és irodalom*. Budapest, 1928–1933. 433. Kosáry Domokos idézi egy pszichológiai írónak 1982-ben adott interjújából: „...nem tartom Görgeit árulónak”, de „nem tartom egy Kossuthéval összemérhető politikai koncepció képviselőjének sem, úgy, mint a 67-esek csinálták. Kítűnő katonának tartom...” Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. 2. köt. Budapest, 1994. 327. A kétkötetes munka a Görgei megítélésével kapcsolatos nézetek teljességre törekvő könyvészetét adja.

¹⁵ Kosáry: *A Görgey-kérdés története*, II. 150.

¹⁶ Pethő Sándor: *Egy kirándulás emléke*. Élet, 1912. augusztus 11. 1000–1002. Ugyanez *Látogatás Görgeinél* címmel: *Sorsok*, é. n. [1914]. *Az új Magyarország vezéregyéniségei*. Budapest, 1911. 78–82.

¹⁷ Kosáry: *A Görgey-kérdés története*, II. 146. Görgei, amíg egészségi állapota meg nem romlott, szívélyesen fogadta látogatóit, és baráti társaságban borozva tréfákozott is. Hatvany Lajos: *Görgey-vacsora*. In: Gyulai Pál estéje. Budapest, 1911. 31–40.

hipnózisban, a történelmi táj fölött tovaszálló felhőfoszlányokban megelevenedő emberi alakokat lát, a szabadságharc nemzedékének hadmenetét, „ahogy áthatlan öregségét levetközve az előttem tipegő aggastyán Görgei is, mintha egyszerre visszafiatalodott volna a honvédek vezérévé, az ország diktátorává”. Mit érezhetett ez a férfi – kérdezi – a gyötrelmek Nesszus köntösében két emberöltőn át, mint a magyarság világraszóló szégyene, miközben Kossuth kultusza folyvást növekedett?¹⁸ Neki nem bocsátották meg, amit Kossuthnak érdeméül tudtak be, hogy életben maradt. Bécsben berzenkedtek a cár által kikényszerített kegyelem ellen, de hamar ráébredtek arra, hogy a kegyelemből és a klagenfurti remetéséből kisarjadt árulási vád a kezükre játszik. A jövőhöz fellebbezés, a szenvedés, a megállíthatatlan öregség végül „átszűrte ezt a lelket”, Görgei mindent megértő, mindent megbocsátó bölcs aggastyán lett. Pethő némi optimizmussal úgy zárja fejtegetését, hogy „kisütött a történelmi igazság napja Görgeire nézve”.

A világháború irányította Pethő figyelmét azokra az orosz katonai írókra, akik a cári orosz hadsereg magyarországi hadműveleteivel foglalkoztak, és a magyar honvédség vitézségéről és fegyelmezettségéről, valamint Görgei hadvezéri teljesítményéről elismerően nyilatkoztak. A Vasárnapi Újság és a Pesti Napló kezdett ezekből részleteket közölni még az 1880-as években, majd Görgey István egy írásában felsorolta azokat az iratokat, amelyek 1908-ban magyarul (részben németül és franciául) hozzáférhetőek voltak.¹⁹ Az *Orosz katonai írók a magyar katonákról* című cikket Pethő Sándor Milotay István Új Nemzedéknek²⁰ adta, majd a cikk kibővített változatát – „Oroszok és magyarok csatái 1849-ben” – a katolikus keresztény Alkotmány²¹ közölte. Erdélytől és a Panyutyin hadosztálytól eltekintve – írja – oroszok és magyarok csak két nagyobb ütközetet vívtak: Vácott és Debrecen mellett. A második váci ütközet tette lehetővé Görgei „feltűnő ügyességgel és erélyességgel” végrehajtott elvonulását – erről Iszakovot²² idézi –, ezért erkölcsi jelentőségénél is nagyobb a hadászatiilag elért eredmény. Ezen a véleményen van a német hadtörténész, Binder-Krieglstein²³ is, aki Radetzkyről értekezve azt írja, hogy „Radetzky ugyan kiváló stratégia volt, jóllehet nem oly elsőrendű, mint Bonaparte az 1796–97. évi és az 1814. hadjárataiban, vagy Görgei híres visszavonulása a Sajóhoz [...]”, amikoris Görgei seblázban, a gesztelyi ütközet estéjén elindulva, huszonhat órás meneteléssel seregét áthozta a Tisza bal partjára. Görgei az Aradra levonuláshoz a hosszabb, de biztonságosabb utat választotta. Az oldalvéd szerepét a legerősebb tüzéséggel rendelkező, megkímélt I. hadtestre bízta, s legfeljebb azért lehet hibáztatni, hogy a feladatot a „hiú, makacs, gyöngé belátású” Nagysándorra bíz-

¹⁸ Hasonlóképpen Móricz Zsigmond: *Az élő vértanú*. Március 15-én elmondott beszéd. Nyugat, 1912. 1. köt. 473–477. „Valahányszor az agg honvédek gyérülő hadsora, reszkető szempillákkal kivonul e márciusi napon, mindannyiszor újabb emlékrohamot rendeznek mindannyiunk szíve ellen, hogy bevegék, mint egykor Buda várát. [...] Csak egynek az aggastyánok között kell március idusát ráépített négy fal között töltenie.”

¹⁹ Görgey István: *Clio locuta*. Budapesti Szemle, 134. köt. (1908) 377. sz. 161–185.

²⁰ Új Nemzedék, 1915. február 21. A református háttérű hetilapnak a katolikus Pethő Sándor kezdetől – 1913 karácsonyától – belső munkatársa volt. Milotay ezekben az években a választójog kiterjesztése és a földreform mellett érvelt, s antiszemitizmusa ellenére Károlyi Mihály köréhez sodródott. A lapban publikált Szabó Dezső és Móricz Zsigmond is.

²¹ Alkotmány, 1915. június 20.

²² Nyikolaj Vasziljevics Iszakov: *A magyarországi hadjárat 1849-ben* című visszaemlékezésének modern magyar fordítása: *Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Vál. és bev. Rosonczy Ildikó, szerk. Katona Tamás, jegyzetek és mutatók Katona Tamás és Rosonczy Ildikó. Budapest, 1988. 413–456.

²³ Carl Freiherr Binder von Krieglstein (1869–1905) jelentős hadtörténelmi munkák szerzője.

ta,²⁴ aki „világos utasítást kapott kerülni minden komolyabb összeütközést”. A debreceni ütközetet a cikk egyébként orosz nézőpontból, a titokzatos Osten-Korff báró ezredes, Paszkievics herceg állítólagos hadsegédének emlékirata²⁵ alapján láttatja, aki a magyarok „szörnyű tüzéréjét” és „imponáló lovasságát” dicséri, s erősen túlbecsüli a magyar hadtest létszámát. Iszakov azt is megírja – így Pethő –, hogy az orosz vezérkar rendkívül magasra becsülte Görgei hadművészetét, és egyöntetű volt a vélemény: „Ausztria összes katonai ereje sem lett volna elegendő ily vezetők és ily katonák ellen eredményt felmutatni.”

Pethő Sándor a világháború idején csupán az Új Nemzedékben közel hatvan cikket írt, az Alkotmányban tucatnyit, de más orgánumban is publikált. Leginkább a háború eseményeivel foglalkozott – másra olvasó se nagyon akadt volna –, de tárgyat mindig világtörténelmi összefüggésekbe helyezte. Magyarországról szólva sorskérdéseket érintett, és az elemzést magyar történeti előzményekkel kötötte össze.²⁶ Elismerést érdemel, hogy tartózkodott az 1849-es „magyar–orosz háború”-nak a világháborús években gyakori aktualizálásától, amelyet osztrák szerzők is alkalmaztak, sajátos K.u.K. hangvétellel. Görgei Artúr 1916. május 21-én, Buda visszafoglalásának évfordulóján elhunyt, és ez újabb alkalmat adott a történetietlen párhuzamvonásra, melybe Görgei emlékét is bevonták.²⁷ Pethő Sándor *Görgei mint hadvezér* címmel írt a tábornokról, szigorúan a tárgyra szorítkozva. Az írást a Tisza István kezdeményezésére indult, Herczeg Ferenc által szerkesztett Magyar Figyelő év végi számának élén közölte.²⁸ A magyar történelem három legkiválóbb katonája Hunyadi János, az „ifjabb” Zrínyi Miklós és Görgei Artúr – írja Pethő –, akiket alkati vonás

²⁴ A bátor tábornokról ez talán túlságosan sommás megállapítás. Jókai Mór visszaemlékezése egy elterjedt tévhitről: „A tábornok [Nagysándor] elbeszélte a váci és vadkerti csata részleteit [...] az egész visszavonulási utat Komáromtól a Tiszáig a hadműködés remekének állítja a tábornok, akin éppen nem lehet észrevenni azt a gyűlölködést, amit a közhír a fővezér irányában ráfogott.” Jókai Mór: *Életem legszomorúbb napjaiból. Naplótöredékek III.* In: *Életemből I.* Budapest, 1898. 38–39.

²⁵ Magyarul kivonatosan: *Orosz katonai munka az 1849-iki magyarországi hadjárattól.* Vasárnapi Újság, 1886. november 21-től december 26-ig. A debreceni csatáról: december 26. 844–845. Személyét máig nem sikerült azonosítani. Kosáry Domokos feltételezi, hogy az ismeretlen szerző vagy a kiadó álnevet használt. Kosáry: *A Görgei-kérdés története*, II. 86. A családnév létezett, Wilhelm Carl von Korff (1739–1797) és Eleanora Margarethe von der Osten-Sacken (1731–1786) házastársak voltak. www.geni.com. Továbbá: „Frolov [Ilja Sztjepanovics] katonai író”: *Adatok az 1849-iki orosz beavatkozás történetéhez.* Vasárnapi Újság, 1888. július 1-től október 7-ig.

²⁶ Például: *A pánszlávizmus. Anglia és a magyar szabadságharc.* Új Nemzedék, 1914. november 8.; *A közép-európai probléma és a magyarság.* Uo. 1915. június 27.; *Erdély jelentősége a magyar államiságban.* Uo. 1916. szeptember 10.

²⁷ Kozma Andor, „A karthagói harangok” méltán becsült költője a sírnál egyebek között így búcsúztatta az elhunytat: „Hozzá méltó katonai végtisztesség nem itt van [...] Ma túl határainkon dörmögnek az ágyúk, ropognak a puskák és szuronyszegezve rohannak diadalra hazájukért küzdő magyarok. Azoknak unokái, akiket Te tanítottál meg igazi katonául harcolni és igaz katonául győzni. Lebegjen fölöttük a Te hősi szellemed és ismételje a fellegekéből azt a mámoros szózatot, amely egykor, Buda ostrománál röppent fel hallgatag ajkaidról: előre!” Budapesti Hírlap, 1916. május 26. Vö.: Ligeti Dávid: *A visegrádi remete utolsó útja. Görgei Artúr halálának társadalmi viszhangja 1916-ban.* In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére.* Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzwölder Ádám. Budapest, 2016. 409–416. A háborús propagandát illető kritikával: Debreczeni Droppán Béla: *„Glóriává alakult fején a töviskorona.” A nemzet nagy halottai között – Görgei Artúr halála és temetése.* http://reformacio.mnl.gov.hu/gloriava_alakult_fejen_a_toviskorona (Utolsó letöltés 2018. április 16.)

²⁸ Pethő Sándor: *Görgei mint hadvezér.* Magyar Figyelő, 6. évf. (1916) 4. sz. 1–12.

fűz egybe: a hősi tartás, az erkölcsi és fizikai bátorság. A magyar lélek „a parancsnokot szereti a csapatok élén, szinte egy középkori levente attitude-jében látni”. Görgei Artúr hadseregére gyakorolt hatásának az a magyarázata, hogy katonái tudták: „fontos pillanatokban épp oly halálos elszántsággal tekintett a végzet vasarcába, mint aminőt alantasaitól is megkövetelt”.

Sajátos ellentmondás, hogy Pethő ebben az írásában, védelmezve-vitatkozva bár, a kitűnő Beöthy Ákos több megállapítását magáévá teszi, aki pedig – testi és szellemi kiválóságát elismerve – Görgeiről összességében meglehetősen sötét képet rajzol.²⁹ Elfogadja, hogy „a hadsereg a forradalmi ideológiát soha be nem vette [...] a polgári elemmel szemben megfoghatatlan ellenszennvel volt telítve, amely már szinte a szoldateszka lelki rokonává avatta”,³⁰ de abban Beöthy téved, hogy ezért Görgei jellemvonásait, állítólagos érzelmenkülsőségét teszi felelőssé.³¹ Görgei legnagyobb érdeme szervezőkészsége, hogy „abból a fantasztikus egyvelegből, amit a schwechati csata után rábíztak [...] rendes, fegyelmezett [...] hadsereget teremtett”, viszont az osztrák fogantatású vak engedelmesség ellentétben állt „a magyar géniusszal”, a magyar katona offenzív szellemével.

A továbbiakban Pethő a hadvezéri teljesítmény „kritikai szemléjében” időrendben halad, s a hadi események adatait illetően Breit (Bánlaky) József alapvető munkájára támaszkodik.³² Egyetérthetünk a szerzővel, hogy a háborús tapasztalatokkal nem rendelkező Görgei „a csaták tüzeiben” szerezte meg azt a jártasságot, amelynek birtokában legképzettebb katonai tanácsadója, Bayer József ötleteit is esetenként felülbírálta. Hadművészetének csúcspontja a téli felvidéki visszavonulás, valamint az 1849. nyári hadmenet, haditervét a komáromi összpontosításra pedig meg kellett volna valósítani. Az isaszegi győzelem érdemét viszont elvitatja Görgeitől, Gáspár távolmaradása miatt őt hibáztatja. Három drága hét ment veszendőbe Buda ostromával, a Vág menti támadás pedig rossz feltételek között, „silány” haditerv szerint, „gyarló” kivitelben ment végbe. Görgei tévedéseit menti fiatalsága, és az, hogy nem kapott teljesen szabad kezét. „Forradalmak csak ritkán túrik el a közhatalomnak azt a dualizálását, amely Kossuth és Görgei keserű vitáiban [...] bénítólag hatott az ügyek vitelére.” A fegyverletétel és az árulási vád szóba sem kerül. Az írás patetikus mondatdal zárul: „Görgei diadalai addig élnek, míg magyar lesz a világ...”

Amikor a Magyar Figyelőben Pethő cikke megjelent, már a könyvesboltokban volt egy karcsú kötet, *A szabadságharc eszméi*.³³ Szerzője 1911-től a Tavaszmező utcai Állami Fő-

²⁹ Beöthy Ákos: *A magyar államiség fejlődése és küzdelmei*. 3. köt. (A szerző halála következtében befejezetlen.) *Magyar viszonyok II. Görgey Arthur*. Sajtó alá rendezte Bernáth Dezső. Budapest, 1906. 399–493. Beöthy Ákosról Pethő korábban portrévázlatot közölt, amelyben röviden összefoglalja Beöthy jellemrajzát Görgeiről. *Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei*. Budapest, 1911. 69–77.

³⁰ „Határozottan szerepelt seregében a landsknecht [...] szellem.” Beöthy: *Görgey Arthur*, 415.

³¹ „...érzelemlágában teljesen hiányzott az eszményi iránti hódolat.” Beöthy: *Görgey Arthur*, 407.

³² Breit József: *Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának története*. 1–3. köt. Budapest, 1897–1899. Hermann Róbert felhívja a figyelmet arra, hogy a szerző annak a katonanemzedéknek a tagja, amelyet egyszerre kötnek a közös hadsereg és a magyar honvédség hagyományai. *Görgei váci nyilatkozatának historiográfiája*. Századok, 121. évf. (1987) 5. sz. 871. Valóban, Breit szinte többször említi osztrák alakulatok hősies helytállását, mint a honvédekét.

³³ Pethő Sándor. *A szabadságharc eszméi*. Budapest, 1916. 1934-ben utánnyomás „a magyar nemzeti könyvnap emlékére”, konzervált szedésről, sajtóhibákkal együtt. Modern kiadás: Budapest, 2000, e sorok írójának utószavával.

gimnázium helyettes, 1912-től rendes tanára.³⁴ Szerteágazó újságírói működése mellett azonban történelmi ambícióit sem adta föl. A forradalom és szabadságharc szereplői körüli disputák érdekelték leginkább, korábbi cikkeinek anyaga is bekerült a könyvbe, amelyre egyéb munkái mellett egyetemi magántanári pályázatát alapozta. Kérvényét 1916. november közepén juttatta el a kolozsvári egyetem bölcsészettudományi karának dékáni hivatalába, egyúttal kérte Márki jóindulatú támogatását.³⁵ Márki támogatta a pályázatot, csak úgy, mint Szádeczky-Kardoss Lajos, amit Pethő Sándor kudarca ellenére „forró köszönettel” nyugtázott.³⁶

A tudományos elismerés elmaradásának magyarázatát voltaképp Pethő is megelőlegezi a bevezető sorokban. Nem azzal az igénnyel írta könyvét, hogy az 1848–1849-es szabadságharc történetének tudományos feldolgozását adja. Csupán arra szorítkozott, hogy „a bőséges, ámbár egyenetlen értékű nyomtatott kiadványokat áttekintse, s azoknak anyagát bizonyos szempontok köré csoportosítsa”.³⁷ A negvennyolcas események tanulmányozása során nem lehet az érzelmeket számítani, írja, de a teljes pártatlanság mezében lép a közönség elé, és ígéri, hogy a két meghatározó személyiség, Kossuth Lajos és Görgei Artúr méltatása során vélt vagy valós hibáikat nem hallgatja el. Pethő ekkor már évek óta ifj. Andrassy Gyula köréhez tartozott,³⁸ egyaránt távol állt a munkapárti '67-esektől, és ahogyan 1849-cel kapcsolatban nevezi őket, a konventeskedő szélbaltól.³⁹ Független szellemként eltérő irányú lapokban publikált, amit vitapartneri olykor szemére is hánytak.

Bár Pethő Sándor nem hagyott kétséget az iránt, hogy „Kossuthot az 1848-ban létesült magyar állam egyedüli építőmesterének kell tartani”,⁴⁰ tapintatos bírálatában még Márki Sándor is szóvá teszi, hogy „Kossuth iránt [Görgeihez képest] szigorúbb és bírálatában, jellemében nem mindig szerencsés. Komolyan kifogásolja a trónfosztással kapcsolatos pszichologizálást. Kossuth április 14-i beszédében Pethő a sértett ember indulatát látja, aki az általa gyűjtött és fölfegyverzett hadak első győzelmeire „a bosszú édes kéjével kiáltja ki [...] nemzete és személye megbántójának detronizációját”.⁴¹ Tervezett nagyobb munkájában, írja Márki, remélhetőleg mélyebbre fog hatolni, általánosításait az adatoknak néha kényelmetlen tömegével fogja mérsékelni. „A napisajtó egyik része akkor talán nem üdvözli könyvét olyan túlzott dicsérettel, de nem is részesíti olyan támadásokban, mint ahogy eszméinek kisajátításának címén Halász Imre tette a Nyugatban, egész felfogása és iránya miatt pedig Kacziány Géza a Magyarországon.”⁴²

³⁴ A Budapesti VIII. ker.-i Magyar Királyi Állami főgimnázium Értesítői 1910/11–1919/20. Ugyanitt kezdte tanári pályafutását – Pethő Sándor támogatásával – Lukinich Imre. Pethő Sándor Lukinich Imréhez, 1912. június 17. MTAKIK Kt Ms 5361/352

³⁵ Pethő Sándor levele Márki Sándorhoz 1916. november 26. MTAKIK Kt Ms 5164/654. Példányt küldött Szádeczky-Kardoss Lajos és Erdélyi László kolozsvári professzoroknak is.

³⁶ Pethő Sándor levele Szádeczky-Kardoss Lajoshoz, 1917. MTAKIK Kt Ms 4166/730

³⁷ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 5.

³⁸ Könyvét Andrassy Gyula grófnak ajánlotta.

³⁹ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 6.

⁴⁰ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 9.

⁴¹ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 201–202.

⁴² Márki Sándor: *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi. Századok*, 52. évf. (1918) 9–10. sz. 522–525. Kéziratossá följegyzésében szigorúbb: Egyes pontokon szerinte Pethő egyenesen bántó, „mert ha az embert és természetesen nem a félistent keresi is benne [Kossuthban], nincs helyén a pénzügy szervezésében őt gyermekesen naivnak mondani [...] Sohasem helyeselttem, hogy a történelmi jogos kritika a kegyelettel ridegen bánjon.” MTAKIK Kt Ms 5164/662/II.; „Görgeiről azt tartja, hogy a mob ostobaságának és irigységeinek áldozata volt [...] a szabadságharc egyetlen forradalmi

A munka tíz fejezetéből csupán egy foglalkozik a szabadságharc hadtörténetével, a hadiesemények leírása nagyjából fedi azt, amit a Magyar Figyelőben is olvashatunk. A kissé csapongó, de beleélssel írottakban Kossuth és Görgei ellentétének állomásai képezik a rendező elvet. A nemzet végzete volt, „hogyan azt a férfit, aki az önvédelmi harcot megindította, aki a honvédsereg anyagát és a hadviselés anyagi eszközeit előteremtette”, legyőzhetetlen ellenszenv választotta el attól, aki ezt a hadsereget harcképessé tette, aki az idealizmus mellett, a „szép szavak világában” egyedül képviselte a realitást, „akit nem kápráztattak el a népmilliók kaszái, aki lenézte az operette-nemzetőröket, a Falstaff-tábornokokat”.⁴³ A szerző az 1910-es évek ismereteinek szintjén, ha egyéni koncepció alapján is, de függetlenként, tárgyvilágosságra törekedve egyenlő mércével mért,⁴⁴ mégis egyfelől Kossuth „gyalázása”, másfelől Görgei „magasztalása” miatt érte támadás.

Kacziány Géza, aki már az Alkotmányban megjelent Pethő-cikket is erősen bírálta,⁴⁵ *A szabadságharc eszméiről* a függetlenségi párti Magyarországon durva személyeskedéssel súlyosbított, kíméletlen kritikát tett közzé.⁴⁶ A jogi végzettséggel és bölcsészdoktorátussal rendelkező Kacziány szorgalmas literátor volt, tanárként is működött, nyolc évig németet tanított a budapesti református főgimnáziumban. Életművének nagyobb része – ha súlyra mérjük – irodalmi kísérletek és klasszikusok fordítása német, francia és angol nyelvből. Fordított németre, például Petőfi verseket. 1915-ben azonban *Görgei* címmel szélsőségesen elfogult, pályaképnek álcázott vádiratot jelentetett meg az agg tábornok ellen. Nem előzmény nélkül, mert mint az Előszóban maga írja, már harminc éve foglalkozik – mániákus következetességgel – „a világosi szomorú kapitulánssal”.⁴⁷

„A szabadságharc eszméi” bosszantó könyv – írja Kacziány –, amely szégyenére válik a különben tiszteletreméltó Élet kiadóvállalatnak. Szerzője Kossuthot sűrűn dehonesztálja, Ausztriát pedig dicsőíti, az osztrák hadsereget csodálatraméltó szervezetnek nevezi (amellyel szemben viszont, érvel Pethő, a fiatal honvédsereg megállta a helyét). Pethő használja a „fajérzet”, „faji ösztön” kifejezéseket, erről a bírálónak a chlopy-i hadparancs jut az eszébe. A mű Kacziány szerint a magyarság ellen irányul, ennek megfelelően a forradalomban csak

jelleme. Míg amott [*Kossuth a publicista. Az új Magyarország vezéregyéniségei*, 115–121.] Kossuth iratai nem kerítették hatalmába, itt nagyon Görgei iratainak hatása alatt áll...” MTAKIK Kt Ms 5164/675. Továbbiak: Gárdonyi Albert: *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi*. Huszadik Század, 18. évf. (1917) 87–90.; Petrich Béla: *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi*. Katolikus Szemle, 31. évf. (1917) 4. sz. 373–374.; M. L.: *A szabadságharc eszméi*. Pesti Napló, 1916. november 19. Említi Hermann: *Görgei váci nyilatkozatának historiográfiája*, 873–874. A német szöveget illető aktuálpolitikai felhangoknak nem találtam nyomát.

⁴³ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 80. A megfogalmazás Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék* című művére vezethető vissza. Lásd 48. jz.

⁴⁴ „...ahogy a szabadságharc vakító glóriája nem kápráztatja el szemünket, hogy a hibák és mulasztások felett kérlelhetetlen kritikai szemlét tartsunk; azonképp a kiegyezés után megnövekedett és hivatalos erővel is terjesztett lojalitás nem tarthat vissza attól, hogy a negyennyolcas dolgok előidézésében kötelesen megállapítsuk a fejedelem és a dinasztia legszemélyesebb felelősségét”. Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 110.

⁴⁵ Kacziány Géza: *A debreceni csata*. Magyarország, 1915. június 30. Pethő válasza: Magyarország, 1915. július 4.

⁴⁶ Kacziány Géza: *Egy Görgei-huszár irodalmi módszere*. Magyarország, 1917. február 18. és február 20. A lap „1910 után Károlyi Mihály politikai baloldaliságának képviselője”. Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 1916.

⁴⁷ Kacziány Géza: *Görgei. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1915. Előzménye a Magyarországon megjelent tizenhárom részes cikksorozat: 1915. június–augusztus, az utolsó cikk kelte 1915. augusztus 13.

egyetlen férfiú van, akinek a szerző bámulattal adózik, és ez Görgei. Kacziány szerint a könyv egyharmada Görgei „hazugságokkal és ferdítésekkel teleírott” munkáiból származik. Görgei neve – megszámlolja – 216-szor fordul elő a könyvben. A szerző (aki tudjuk, az ellenzéki Andrassy híve) meg fogja kapni jutalmát a munkapárti uralomtól, mehet Gyulai Pálhoz, borulhat Heinrich Gusztáv (az Akadémia főtítkára) rokoni keblére.

Valószínű, hogy Kacziány figyelmét Halász Imre Nyugatban megjelent recenziója keltezte föl.⁴⁸ A rövid ismertetésben Halász nem kívánt történetpolitikai elemzésbe bocsátkozni, Pethő nagyjából azon az úton halad, írja, amelyet korábbi munkáiban ő is követett.⁴⁹ Azt azonban szónóva teszi, hogy Pethő egész részeket vett át tőle szó szerint, anélkül, hogy a forrásra utalt volna.⁵⁰ Pethő Sándor maga mentésével és Halász Imre galáns viszontválaszával⁵¹ a történet véget is ért volna, de Kacziány ötletet kapott, és további bekebelezett⁵² szövegeket fedez fel. Pethőt plágiummal vádolja, útszéli hangon „kis magyar szarkának” nevezi, meggyőződés nélküli embernek, aki homlokegyenest ellenkező nézeteket képviselő könyvekből ollóz, így műve tele van belső ellentmondásokkal.⁵³

Pethő némi vajúdás után a sajtóper mellett döntött. A botrány egyetemi magántanári pályázata miatt nagyon rosszkor jött, véleménye szerint a kampány célja, polgári radikális irányból is,⁵⁴ éppen a habilitáció megakadályozása és személyének Andrassy előtt történő lejáratása volt. A budapesti tudományos körökben, mint Márkinak írja, Kacziány vádjait nem veszik komolyan, ő azonban nem térhet napirendre a dolog fölött, publicista, közéleti ember lévén, sok tekintetben kívül él a céhbéli tudósok körén, és egzisztenciája a tét.⁵⁵

Az eljárást a budapesti büntetőtörvényszék mint esküdtbíróóság 1918. február 25–26-án folytatta le, a tárgyalásról valamennyi napilap részletes tudósítást közölt. Érdekes adalék, hogy a bíróság az intranzigens függetlenségi Kacziány valóságbizonyításra irányuló indítványát a következő indoklással fogadta el: „Közérdek az, hogy aki a magyar nemzet történelmi eseményeivel foglalkozik, az ne a nemzet ellen irányuló lélekkel írjon; közérdek az, hogy aki mint tanár, az ifjúságnak a magyar históriát tanítja, a magyar szellemtől áthatva teljesítse kötelességét”.⁵⁶ Pethő Sándor a pert a kúrián is elvesztette (1918. június 12-én).

Pethő Sándor publicisztikája a háborús korlátok között egyéni szint képvisel, és nem töri meg az életmű folyamatosságát. Összefoglaló tanulmányában – egy hadviselő ország polgáraként – feltűnő tárgyilagossággal, történészi alapállásból írja le mindazt, ami a harctereken történt az 1916-os háborús év végéig.⁵⁷ Pethő nem pacifista, de háborús tanulmányának előszavában a békekezdeményezések meghiúsulását követően azt írja, hogy meglehet,

⁴⁸ Halász Imre: *A szabadságharc eszméi*. Nyugat, 9. évf. (1916) 24. sz. 885–889.

⁴⁹ Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Kossuth Lajos. Budapest, 1911. 218–300.

⁵⁰ Pethő a 126. lapon utal Halász Imrere.

⁵¹ Pethő Sándor: *Válasz Halász Imrének*. Nyugat, 10. évf. (1917) 1. sz. 143–144.; Halász Imre: *Víszontválasz Pethő Sándornak*. Uo. 144.

⁵² Halász Imre szóhasználata.

⁵³ Kacziány említi Halász Imre „öreg publicista” mellett: Beöthy: *A magyar államiság fejlődése III.*; Grünwald Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, 1889.; Seress László: *Kossuth, Görgey és Szemere*. Budapest, 1912.; Faragó Miksa: *Görgei*. Nyugat, 4. évf. (1911) 22. sz. 856–859.; uő: *A Kossuth-bankók kora. A magyar szabadságharc pénzügyei*. Budapest, 1912.; Lovik Károly: *Görgey*. Magyar Figyelő, 4. évf. (1914). 1. sz. 7–16.

⁵⁴ Pethő Sándor Márki Sándornak 1917. január 9. MTAKIK Kt Ms 5164/660

⁵⁵ Pethő Sándor Márki Sándornak 1917. december 19. MTAKIK Kt Ms 5164/684

⁵⁶ *Kacziány Gézát fömentették. Pethő Sándor plágiumbotránya*. Magyarország, 1918. február 27.

⁵⁷ Pethő Sándor: *A szárazföldi háború mérlege. Függelékül a magyar és osztrák erőviszonyok mérlege*. Budapest, 1917. 3.

ez a kudarc megpecsételte Európa és a fehér emberiség végétét. Verdun, Somme kapcsán ókori háborúk és a népvándorlás kavargása jut eszébe, amikor az ellenséges törzsek kiirtották egymást. Mindez kívül esik a jelen írás körén, de jellemzi a szerző szellemi háttérét, csakúgy, midőn a magyarság „véradójának [...] kvótáját” vizsgálja, és – tudathasadásos módon – „a felülmúlhatatlan magyar honvédség” teljesítményét méltatja, összevetve a *Landswehrrel*.⁵⁸

Naplójegyzetek híján nem ismerjük, hogyan élte meg Pethő Sándor az összeomlást, a tanácsköztársaság hónapjait,⁵⁹ a történelmi ország földarabolását. Magánleveléből tudjuk, hogy a román beözönlést követően – az átmeneti sikerek ellenére – eluralkodott rajta a katasztrófa előérzete. Az erdélyi románok hűségnyilatkozatát „a magas trónhoz és a monarchiához”, írja, erőszak szülte. „Feldúlt lélekkel és meghasonlott szívvel kell minden magyar embernek a saját dolgát ellátni.”⁶⁰ Pethő valóban nem került a bénultság állapotában. 1918. november közepe táján Buza Barna földművelésügyi miniszter, ideiglenes igazságügyi államtitkár kétmillió koronás támogatásával megalakult a TEVÉL, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, annak érdekében, hogy a történelmi Magyarország földarabolását célzó propagandát ellensúlyozza.⁶¹ Pethő Sándor a Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben című munkáját a TEVÉL jelentette meg 1919 legelején. A tanulmány gondosan dokumentált, a magyar nyelvű források mellett német, Magyarországon addig jórészt ismeretlen olasz, valamint francia és esetenként angol nyelvű kútfők szerepelnek a jegyzetekben.⁶²

Pethő Sándor már „A szabadságharc eszméi” megjelenését követően egy szélesebb alapon nyugvó, jegyzetekkel ellátott munka megírására készült.⁶³ 1918 késő ősztén, a tragikusan megváltozott helyzetben előmunkálatait a TEVÉL programjának szolgálatába állította.⁶⁴ A mű – utóbb sokak által megfogalmazott – alap gondolata az, hogy a magyar nemzet szabadságharca 1848–1849-ben a demokrácia küzdelme volt a „Szent Szövetség”-ben intézményesült abszolutizmus ellen. A magyarság „a nyugati népek hatalmas és életerős demokráciáiban keresett szövetséget”, de azok még a függetlenség elismerését is megtagadták. Bár a saját céljaik érdekében igénybe vették a magyar emigráció támogatását, III. Napóleon és II. Viktor Emánuel ugyanúgy cserbenhagyta a magyar népet, mint ahogy 1849-

⁵⁸ Pethő: *A szárazföldi háború mérlege*, 77.

⁵⁹ Erről lásd zaklatott hangvétellű, álnéven, román cenzúrával megjelent néhány lapos füzetét: Rábaközi: *A magyar állam válsága és a Szent Korona*. Budapest, 1919.

⁶⁰ Pethő Sándor levele Márki Sándornak 1918. október 7-én. MTAKIK Kt Ms 5164/665

⁶¹ Alakuló közgyűlés 1918. december 15-én. Elnök Lóczy Lajos, a társelnökök: egyetemi tanárok, bankvezérek, lapszerkesztők között Andrassy Gyula gróf és Apponyi Albert gróf. Budapesti Hírlap, 1918. december 15.; Sándor Csilla: *A TEVÉL – Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája I–II*. Belvedere Meridionale, 15. évf. (2003) 5–8. sz. 15–27., 16. évf. (2004) 1–2. sz. 14–24.; Pallos Lajos: *Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920*. I–II. Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve 24. (2005–2006) 33–95., 26. (2008–2009) 37–75. A TEVÉL propaganda-tevékenysége nem ütközött a Károlyi-kormányzat pacifista politikájával. A trianoni béke ratifikálása után működése lehetetlenné vált, és beolvadt a Magyar Nemzeti Szövetségbe.

⁶² Közel egyidejűleg megjelent francia nyelvű röpirata: *Strassbourg – Metz, Pressbourg – Kassa*. Ligue pour l'intégrité territoriale de la Hongrie, 1919. Vö. *A magyar Capitoliumon*. Pethő Sándor válogatott publicisztikája. In: Závodszy Géza: Pethő Sándor (1885–1940). Budapest, 2005.11.

⁶³ Pethő Sándor Márki Sándorhoz. MTAKIK Kt Ms 5164/660

⁶⁴ Az *Előszó* kelte 1918. október. Ha nem sajtóhiba, ami alig hihető, a mű alap gondolata már a végső összeomlás előtt megszületett.

ben sem mozdult egyetlen kar sem a magyarság védelmében. A magyar államférfiakat voltaképpen rákényszerítették, hogy megalkudjanak a viszonyokkal, és beletörődjenek az 1867-ben szentesített csonka államiságba. Azok a népek, „amelyek ma az antant oltalma alatt állnak, és amelyeknek a magyar államot földaraboló törekvéseit a nyugati demokráciák hathatósan támogatják, csehek, szerbek, románok, 1848–1849-ben az osztrák-német önkényuralomnak készséges jobbágyai voltak.”⁶⁵

A *szabadságharc eszméiben* Pethő a Függetlenségi Nyilatkozat fogadtatását Görgeivel egyezően adja elő, úgy, ahogyan azt a tábornok emlékirataiban utólag látta, de egyéb adatokat, visszaemlékezéseket is keres a függetlenség kinyilvánítása célszerűtlenségének, forradalmiságának, azaz alkotmányértő voltának alátámasztására. Jelen munkájában viszont a Függetlenségi Nyilatkozat 1848–1849 egyik kulcskérdése volt. Sikerül-e Kossuthéknak átörönni azt a diplomáciai blokádot, azt a kínai falat, amelyet Ausztria Magyarország köré épített? 1711 után a magyar név „lassanként az enyészet anyakönyvébe került”. 1848-ban meg kellett teremteni az önálló magyar diplomáciai szervezetet. Kiváló emberek keltek útra kísérletet tenni arra, hogy ösvényt vágjanak a bécsi politika emelte torlaszokon, hogy a magyar kérdést kiemeljék az osztrák belügyek köréből.⁶⁶ A magyar diplomataikat azonban csupán pillanatnyi érdeklődés, halvány rokonszenv fogadta a népek részéről, mert a kormányok nem álltak szóba velük. Teleki László írta Párizsból: „Iszonyú, hogy [...] mint látszik, Európa megegyezésével az emberi és nemzeti jogokon kívül állunk.”⁶⁷ A kérdés 1849. április 14-ével úgy módosult: „...meg lehet-e győzni az európai kormányokat és népeket [...] az osztrák állami gondolat anachronizmusáról és reménytelenségéről, s helyébe elfogadtatni azt a megoldást, amely a független Magyarország megvalósításában és az európai viszonyokkal való összekapcsolásában kínálkozik?”⁶⁸ Görgei (és Bem) mint a győzelmek kovácsai szerepelnek, valamint a győzelmekkel kapcsolatos várakozások, elsősorban Itáliában és az Oszmán Birodalomban.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a nemzeti-nemzetiségi mozgalmakkal – 1848–1849-ben – Pethő megértőbb, mint azt az Előszóban megfogalmazott alaptétel sugallja. A magyar történetírás kliséinek egyike, mondja, hogy a szerb és a horvát nemzeti mozgalmakat a kamarilla varázspalcájának egyetlen suhintása hívta életre. A délszlávok nemzeti törekvéseit „épp oly tiszta és eszményi érzéstől áthatott irodalmi izgatás hozta létre, mint a magyar és az olasz risorgimentót”.⁶⁹ Elismeri, hogy a nemzeti kisebbségeknek 1840-től voltak a magyar törvényhozással szemben jogosan hangoztatott sérelmei, és az 1848-as alkotmányos forradalom lendületében a kormány nem ismerte föl a nemzetiségi kérdés súlyát. A Ljudevit Gaj által április elején Bécsbe vezetett horvát küldöttség követeléseire – írja némi túlzással – éppoly kevésbé lehet rásütni az aulikusság bélyegét, mint a pesti ifjúság 12 pontjára. Az udvari reakcióval a szövetséget végül a „clownszerű” Jellačić (sic!) hozta tető alá, aki aztán mint osztrák tábornok lepleződött le.⁷⁰

⁶⁵ Pethő Sándor: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben. Előszó.* Budapest, 1919. 3–4.

⁶⁶ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 6–7.

⁶⁷ Teleki László Pulszky Ferencnek 1849. június 21-ről keltezett leveléből idézi Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek.* 2. köt. Budapest, 1887. 205–206. alapján.

⁶⁸ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 7.

⁶⁹ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 79.

⁷⁰ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 81–82.

„Különösen a modern magyar történelem eseményei és problémái érdekelték a szabad-ságharcotól kezdve napjainkig” – olvassuk rövid önvallomásában.⁷¹ A Bethlen-kormány keményen bíráló, termékeny újságíró történész, közismert közéleti szereplő 1925-ben megjelentette a megelőző hetvenöt év összefoglaló történetét (*Világostól Trianonig*),⁷² amelyet olykor párhuzamba – vagy ellentétbe – állítanak Szekfű Gyula *Három nemzedékével*, ha azzal nem is vetekedhet, sem terjedelmében, sem a történeti anyag ismeretének mélységével. A kötet bevezető negyven lapján megírja „a magyarság élettörténetének vázlatát” 1849-ig, és ami minket érdekel, Görgei szerepére is kitér. A könyv a nagyközönség körében sikert aratott, 1926-ban már az ötödik kiadást készítették elő.⁷³

A kritikái visszhang már korántsem volt egyértelmű, de ebben a fő szerepet a pártpolitika játszotta. Pethő, mint tudjuk, az 1910-es évek elejétől ifj. Andrássy Gyula legszűkebb környezetéhez tartozott. A „királykérdés” kiéleződése és Andrássy politikai szerepvállalása a legitimisták élén Pethő Sándort is a legitimista táborba szőlította.⁷⁴ Az 1920. május elsején újraindult, utóbb rövid életűnek bizonyult Új Magyar Szemle felelős szerkesztője Pethő Sándor volt, az első szám első cikkét Andrássy Gyula jegyezte. 1920 karácsonyán Milotay István Andrássy Gyula anyagi támogatásával – melyet Pethő Sándor közvetített – megindította a Magyarság című keresztény konzervatív napilapot, amely néhány évig vállalta a harcos, restaurációs legitimizmus képviselőjét.⁷⁵ Pethő a kezdetektől a lap főmunkatársa.

A *Világostól Trianonig* című Pethő-műről a legrészletesebb, könyv terjedelmű bírálatot Nagy Miklós, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója írta.⁷⁶ Pethő, ismeri el, nem közönséges írói képességekkel rendelkezik, de „történeti ismereteit [...] harcos pártemberként értékesíti”. A művet végül pamfletnek minősíti. A bírálat bírálója viszont szellemesen állapítja meg: „Arról elvégre nem tehetünk, ha Nagy Miklós történelmi megítélése szerint Tisza István a történeti perspektívákban is emberfölötti méreteket öltött, míg Pethőnél Tisza csak mint *halott* nőtt óriási arányokra [...] míg Nagy Miklós nem lát mentséget Károlyi Mihálynál, addig Pethő Károlyit nem tartja kriminalisztikai értelemben vett hazaárulónak.”⁷⁷ A különböző irányból érkező, színvonalas, máskor durván támadó bírálatok elemzése megérné önálló tanulmányt.⁷⁸

⁷¹ Pethő Sándor: *Az életem útja*. Literatura, 1. évf. (1926) 1. sz. 15.

⁷² Pethő Sándor: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. Budapest, 1925.

⁷³ Pethő: *Az életem útja*, 15.

⁷⁴ Andrássyról újabban: Szalai Miklós: *Iffabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, 2003.

⁷⁵ A legitimista politika két világháború közötti történetét összefoglalja: Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politika a két világháború között*. Budapest, 1998.; újabban: Békés Márton: *A legitimisták és a legitimizmus*. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest, 2009. 214–242.; Fiziker Róbert: *A legitimista gondolkodók és a nagyvilág*. Múltunk, 58. évf. (2013) 3. sz. 145–167.

⁷⁶ Nagy Miklós: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. 1. közl. Budapesti Szemle, 202. köt. (1926) 584. sz. 77–125., 2. közl. 585. sz. 265–296., 3. közl. 586. sz. 369–433. sz.; önálló kötetben is: Budapest, 1926. Pethő Sándor válasza: *Világostól Trianonig védelme*. Budapest, 1926.

⁷⁷ Albrecht Ferenc: *Nagy Miklós: Világostól Trianonig. Pethő Sándor könyvének bírálat*. Protestáns Szemle, 35. évf. (1926) 1–10. sz. 517–580.

⁷⁸ Néhány színvonalasabb vagy jellegzetes írás Pethő könyvéről: Tóth László, Századok, 60. évf. (1926) 4–6. sz. 632–639.; Túri Béla, Katolikus Szemle, 39. köt. (1925) 527–536.; Török Pál, Protestáns Szemle, 35. évf. (1926) 1–10. sz. 244–247.; Csóka Lajos, Magyar Kultúra, 13. évf. (1926) 1. sz. 99–101.; Lengyel Ernő, Pesti Napló, 1925. szeptember 8.; Szász Károly, Budapesti Hírlap, 1925. november 11.; Östör József, 8 Órai Újság, 1925. szeptember 15.; Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szózat,

Ha 1848 őszén Kossuthra várt, hogy „annyi tétozás és vergődés után” véget vessen „a rothadt békének”, és tiszta helyzetet teremtsen az osztrák–magyar viszonyban – áll a *Világostól Trianonig* bevezető fejezetében –, akkor Görgei katonai missziója az volt, „hogy a forradalmi hadseregben leszámoljon minden kétértelműséggel, s hogy a tisztikart az okoskodó és habozó engedelmesség útjáról újból a vak engedelmesség ösvényére térítse”.⁷⁹ Görgeiről szólva nem maradhat el „a fényes felvidéki anabázis”, amellyel sikerült megmenteni a fősereget. Egy „katonai puccs” eredményeként a tehetetlen Dembiński távozott, és Kossuth végül Görgeit nevezte ki az egyesített erők vezérévé. Görgei az egész hadsereg bizalmát bírta, aki ugyan, mint a váci nyilatkozat mutatta, „nem volt kezes bárány a kormány kezében”,⁸⁰ de a szabadságharc méltó katonájának bizonyult. A szabadságharc győzelmét Pethő sommás megfogalmazása szerint három „incidens” (kissé furcsa szóhasználat) akadályozta meg. Először is a stratégiai hiba, melyet a magyar fővezérség azzal követett el, hogy hadtesteit visszarendelte Buda ostromára – véleménye korábban is ez volt. A Függetlenségi Nyilatkozatot ehelyütt az 1919-ben írottakkal ellentétben a bukás okai közé sorolja, mert „forradalmi útra vitte az önvédelem harcát”, és – szerinte – lehetetlenné tett minden együttműködést Kossuth és Görgei között. Végül, magától értetődően, döntött az orosz beavatkozás.⁸¹

A húszas évek végéig Pethő Sándornak több száz cikke jelent meg lapjában, a Magyar-ságban. Ezekben a harciasan politizáló, de igényes nyelvi színvonalon megírt cikkekben Görgei újra és újra visszatér, leginkább akkor, amikor a szerző a hadvezért egy másik markáns történelmi személyiséggel hasonlítja össze: az ellenforradalmár Gömbös Gyulával, Stromfeld Auréllal, Tisza Istvánnal, laza, mondhatni önkényes képzettársítással. Gömbös például nagy tisztelője Görgeinek, olvassuk, és úgy tűnik, lelki rokonságot érez a tábornokkal a történelemhez, politikához fűződő viszonyában. (Egy hónappal vagyunk a budaörsi csata után.) Gömbös és Görgei ugyanazokban a császári–királyi katonai intézetekben nevelkedtek. Görgei „szkeptikus, szinte gögös gúnnyal nézte a napi politika s a hivatásos politikusok [...] intrikáit és nagyhangú szócsépléseit”. Erre Gömbös is hajlamos, „akinek szája szögletében a Görgey-féle mosoly rejtve vagy nyíltabban [...] ott bujdosik”.⁸² Görgei azzal hívta föl magára a közfigyelmet, hogy egy kémkedéssel gyanúsított gróftot teketória nélkül fölakasztatott. Pethő véleménye szerint „a forradalmár” Gömbös se sokat habozna, ha a történelem olyan kérdés elé állítaná, hogy egy snájdig akasztással mondjon igent „a sors kérdő szavára”, mely őt e nemzet élére szólítja (persze, ha egy legitimista arisztokrata vezérről lenne szó). Görgei és Gömbös abban viszont különböznek, hogy míg az előbbi gyűlölte az országgyűlés detronizáló vörös tollasait, Gömbös éppen a detronizáló forradalmi szárnyával érez rokonságot, Pethő szerint nyilván azért, mert belépett a kiscgazda pártba, és a párton belül a szabad királyválasztó „csizmás kiscgazdákkal”⁸³ kereste a kapcsolatot. Gömbös ekkor már a MOVE vezetőjeként kormányzati szerep nélkül is mérvadó hatalmi tényező volt, mégis érdekes, hogy Pethő – bár a politikai ellentáborhoz tartozott – a vezérkari századost rendkívüli szerepre várta.

1925. november 1.; Gergely Jenő, *Népszava*, 1925. november 1.; Balla Antal, *Pesti Hírlap*, 1925. szeptember 16.; *Világ*, 1925. augusztus 22. (Név nélkül.)

⁷⁹ Pethő: *Világostól Trianonig*, 36–37.

⁸⁰ Pethő: *Világostól Trianonig*, 39.

⁸¹ Pethő: *Világostól Trianonig*, 40.

⁸² Pethő Sándor: *Gömbös Gyula*. Magyarország, 1921. november 24. A cikk név nélkül jelent meg. Lásd még: Pethő Sándor: *Gömbös Gyula problémája*. Magyarország, 1923. július 7.

⁸³ Gergely Jenő: *Gömbös Gyula*. Budapest, 2001. 82.

Stromfeld Aurél 1927. október 10-én elhunyt. Pethő Stromfeld emléke előtt cikkel tisztelt. Görgei fejtegetését idézi a hivatásos katonákban zajló lélektani folyamatról, amikor azok kénytelenek letérni a vak engedelmesség útjáról, és elindulnak a mérlegelő engedelmesség „ismeretlen és tragikus ösvényei felé”. A szabadságharcban a hivatásos katonák csak úgy őrizhették meg hűségüket a haza és a magyarság iránt, hogy „a fejedelmi kardbojtt hűbéri kötelméhez” váltak hűtlenné, rebellisékké kellett lenniük azért, hogy magyarok maradhassanak.⁸⁴ Stromfeld is e kényszernek engedett, amikor elvállalta a vörös csapatok újjászervezését. Mi tagadás, mondja, ő volt az utolsó magyar hadvezér, aki Magyarország integritásáért harcolt.

Tisza Istvánról az egyik legnagyobb beleéléssel írott esszé Pethő Sándor tollából született.⁸⁵ Ez az írás is erősen kritikus, de a halott államférfi iránti tisztelet hatja át.⁸⁶ „Tisza István gróf ellenállhatatlanul férfias jelenség volt” – írja Pethő, lényében lehetetlen volt nem érezni a nyers, őszinte, kíméletlen erőt. A Görgei-képzettársítás ezt a férfias erőt idézi, talán indokoltan, de a továbbiakban a párhuzam, a személyiségjegyek vélt egyezése mind Tisza, mind Görgei esetében önkényes és vitatható. A hasonlóság – a szerző szerint – szinte megdöbbenítő. A szellemi és erkölcsi értékek mellett „ugyanazon lelki formátlanságok és egyoldalúságok, s nagyszerű tulajdonságaikat [...] gyakran megbomlasztó kicsinyességek”.⁸⁷ Egybeesést vél fölfedezni abban, hogy egyiküknek sem volt igazán fiatalsága (persze más és más okból), és mindkettőjüket száraz világosság jellemzi. A Szepesség fia azonban – s ebben különböznek – csekély szolidaritást érzett nemzedékével, Geszt urában viszont a bihari környezet konzervatív magyarságot, „majdnem rendi szellemet sarjasztott”.⁸⁸

A Pethő írásait ismertető többször szóvá teszik mondatainak áradását, a színes jelzők halmozását, az olykor szokatlan szóalkotásokat, inkább kritikusan, mint elismerően. A történeti publicisztika, a történetírói ambíciók által elnyomott szépírói véna maradványa ez, amely olykor fölsejlik az Olaszországból küldött fiatalkori levelekben,⁸⁹ az Ösztön és az Árnyék dialógusában a fehérvári országúton,⁹⁰ és egy miniatűrben, amely „irodalmi, művészeti, színházi és társadalmi folyóirat”-ban, a rövid életű Lantos Magazinban jelent meg. „A tábornok” című novella⁹¹ az 1849. július 2-i ütközet drámai sűrítése. A főhős Görgei. A tábornok Kossuthtal vitatkozó levelet diktál segéd tisztjének, az aláfestés meg-megújuló ágyúörgés. Az ajtó nagy robajjal fölpattan, sűrű fekete szakállas tiszt (Bayer) jelenti, hogy Haynau vadászai elfoglalták Ösztönt. Végzetes! Görgei maga köré hívja a legjobb zászlóaljait, a 3., a 9., a Dom Miguelek őrnagyait és századosait, akár halálra szánva. A feszültség tetőpontján a Dom Miguelek egy méltatlankodó tisztjét levágja.⁹² Megindul a véres kizutásába torkolló szuronyroham. A huszárok tömegét vörös zekéjében maga Görgei vezeti. Még látja a menekülő fehér köpenyes lovasok közül visszaforduló s felé vágató tisztet, még látja

⁸⁴ Pethő Sándor: *Stromfeld*. Magyarság, 1927. október 11.

⁸⁵ Pethő Sándor: *Tisza István gróf*. In: Viharos emberöltő. Hét portait. Budapest, 1929. 141–181.

⁸⁶ Még Tisza életében a román betörés következményeivel kapcsolatban: „...ha csak egy férfi akadt volna, akkor az az ember [Tisza] nem nyithatta volna ki többet a száját a magyar országgyűlésen.” Pethő Sándor Márki Sándorhoz, 1918. október 7. MTAKIK Kt Ms 5164/665

⁸⁷ Pethő: *Tisza István gróf*, 146.

⁸⁸ Pethő: *Tisza István gróf*, 147.

⁸⁹ Lásd: MTAKIK Kt Ms 5164/605; Ms 5164/613

⁹⁰ Pethő Sándor: *A fehérvári országúton*. Magyarság, 1929. november 18.

⁹¹ Pethő Sándor: *A tábornok*. Lantos Magazin, 1. évf. (1929) 1. sz. 222–228.

⁹² A csataleírás a drámai hatás érdekében sűrített, hadtörténeti szempontból nem pontos. Kiemelkedő teljesítményt nyújtott például a nem említett 48. honvédszászlóalj (őrnagy: Rakovszky Samu).

az ellenséges ágyúk hosszú sorát, s kalaplengetéssel szembe fordítja az ágyúkkal az oldal-tűztől fenyegetett huszárokat, még hallja az osztrák tüzerőtiszt parancsszavát: „*Nur den einen, nur den Roten*” – és fedetlen fején éles fájdalom. Kardja ösztönösen lesújt, majd kinyújtva mutatja az irányt a mellette elrobogó huszároknak. Nem száll le lováról. Parancsőtiszt vágat hozzá: „Őszöny újra a miénk!” Görgői: „Igen. Köszönöm. Éljen a haza!” Arcát újra elborítja a vér, keze elengedi a kantárt, és öntudatlanul, véresen lehanyatlik lováról.

Pethő Sándor a résztanulmányokat követően 1930-ban nagy ívű életrajzot jelentetett meg Görgeiről.⁹³ Munkájához jó alapot nyújtottak Steier Lajos 1848–1849 történetével foglalkozó kötetei, melyekben a szerző a kutatás számára megnyílt bécsi hadilevéltárból számos, addig ismeretlen dokumentumot közölt.⁹⁴ „Pontos, tudós, érdekes munka [Pethő könyve], eddig a legjobb vezérfonal a Görgey-kérdéshez. Nemcsak a kort is tökéletesen adja” – írta MórícZ Zsigmond a Nyugatban.⁹⁵ A korszellem megváltozását bizonyítja, hogy a mű kritikai visszhangja csekély kivétellel⁹⁶ összecseng a nagy író empatikus írásával.⁹⁷ Ma is szívesen olvassuk. Hermann Róbert „igen jó munkának” mondja.⁹⁸

Pethő szubjektív hangvételű írásaitól eltérően ebben a művében tárgyi pontosságra törekedett. Könyvének értéke, hogy a nyomtatásban hozzáférhető kiadványok összességének olvasmányos szintézisét alkotta meg. Lábjegyzeteket nem alkalmazott, a műfajtól ez idegen is, de a hitelességet szolgálja a fölhasznált – részben idegen nyelvű – irodalom fősorolása fejezetről fejezetre a függelékben. A szakmai igényesség jele, hogy a hadműveleteket, a címlap szerint, Julier Ferenc nyugalmazott vezérkari ezredes írta. Julier és Pethő évek óta szívélyes viszonyt ápoltak. Juliernek 1927-ben cikksorozata jelent meg 1919-es katonai szerepéről a Magyarország júliusi számaiban, 1928-ban az Előőrbe írt, és tagja volt Pethő asztaltársaságának, melyet Bajcsy-Zsilinszky Endre nevezett el „napkeleti bölcsek”-nek.

Pethő és Julier szövege a kötetben nem képez elkülönülő egységeket, még a bekezdések szintjén sem.⁹⁹ Az akkor általánosan elfogadott, többé-kevésbé ma is érvényes értékelésnek ellentmondó hadászati fejtegetésekről sem lehet biztosat megállapítani: Juliertől származnak-e vagy Pethőtől. Ilyen például a határvédelem kérdése 1848. november végén, decem-

⁹³ Pethő Sándor: *Görgey Artur*. Budapest, é. n. (1930)

⁹⁴ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezzredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*. Budapest, 1924.; úő: *Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848–49-i szabadságharc történetéhez*. Budapest, é. n. (1924); úő: *Az 1849-iki trónfosztás és következményei* [...] é. n. (1925); úő: *Haynau és Paszkievics*. Budapest, é. n. (1926). Az utóbbit a Magyarország 1926. július 20-i számában Pethő Sándor ismertette. Steier munkásságának tömör értékelése: Kosáry: *A Görgey kérdés története*, II. 183–189.

⁹⁵ MórícZ Zsigmond: *Görgey*. Nyugat, 23. évf. (1930) 13. sz. Bajcsy-Zsilinszky Endre is „egy regény érdekességével hömpölygő” előadásról ír. Előőr, 1930. augusztus 2.

⁹⁶ Sréter István (nyugalmazott altábornagy, szabad királyválasztó nézőpontból): *Megjegyzések Pethő Sándor: Görgey Artúr c. könyvére*. Budapest, é. n. (1930)

⁹⁷ Sréter bírálatának bírálata: Török Pál: *Még mindig Görgői*. Budapesti Szemle, 220. köt. (1931) 638–640. sz. 158–160.; úő: *Pethő Sándor: Görgey Artur*. Protestáns Szemle 40. évf. (1931) 1–12. sz. 73–75. Továbbiak: Hardy Kálmán, Magyar Szemle, 10. köt. (1930) 9–12. sz. 124–128.; Possonyi László, Magyar Kultúra, 17. évf. (1930) 13–14. sz. 55–56.; Tóth László, Századok, 64. évf. 4–6. sz. 668–671. sz. (Vitatkozik Pethővel, szerinte Ausztria egymaga is képes lett volna leverni a szabadságharcot.) Hegedűs Lóránt, Pesti Hírlap, 1930. június 22.; Lengyel Ernő, Pesti Napló, 1930. július 6.; Borbély Andor, Ujság, 1930. június 7.; (Név nélkül), Budapesti Hírlap 1930. augusztus 20.; (kun), Esti Kurír, 1930. június 24.; (Név nélkül), Népszava, 1930. július 13.

⁹⁸ Hermann: *A váci nyilatkozat historiográfiája*, 879.

⁹⁹ Kivéve a térképvázatokat, amelyek azonban a kiadó hibájából olyan kicsinyek, hogy csak nagyítóval tanulmányozhatók.

ber elején,¹⁰⁰ vagy Bayer jellemzése, minősítése több helyen.¹⁰¹ Az együttműködés föltehetően úgy történt, hogy Julier szakanyagot írt, és azt Pethő, szókincsével gazdagítva, intuitív gondolataival kiegészítve fölhasználta. Nagy Miklós Mihály hívja föl a figyelmet arra, hogy Julier életútja párhuzamot mutat Görgeivel.¹⁰² Mindketten egy elvesztett honvédő háború lezárásának hálátlan szerepét vállalták – amennyiben a tanácsköztársaság vörös hadseregének harcai, *mutatis mutandis*, 1848–1949 mellé állíthatók –, s a politika szele is megcsapta őket. Különbség kettejük között csupán annyi, hogy Julier-t a hatalom akarásának az árnyéka sem érintette meg, viszont mindkettőjüket az árulás vádjá sújtotta, ami ellen szakíróként igyekeztek védekezni. Julier tudatában volt a párhuzamnak, Görgei visszavonulását és a fegyverletételt a könyv szakszerűen és nagy beleéléssel ábrázolja.

Pethő számára a tábornok gyermek- és ifjúkorának megidézésében magától értetődően Görgey István könyve és az abban publikált levelezés a meghatározó kútfő.¹⁰³ A klagenfurti évekre már lényegesen több visszaemlékezés és szórványos okmány állt Pethő rendelkezésére, de elsődlegesen Görgey István munkáját használta, melynek hatása szövegén érzékelhető.¹⁰⁴ Erősebb nyomokat hagyott Pethő könyvében Görgei Artúr memoárja, az *Életem és működésem Magyarországon*, ami a szerkezeten is megfigyelhető. Görgei például a maga mentségére aránytalanul nagy teret szentel Zichy Ödön pere és kivégzése jogi környezetének, másrészt természetes csomópontot képez a váci kiáltvány, a trónfosztás és visszhangja, valamint a fegyverletétel a szőlősi mezőn. Ez lényegében Pethő Görgei-életrajzában is így van.

Steier Lajos tisztelettel, rokonszenvvel ír mind Görgeiről, mind Kossuthról, de tárgyilagosságra törekszik, és a hibákat sem hallgatja el. Steier nyomán Pethő ezt az utat követi. Színes, erőteljes nyelve, reprodukív fantáziája, a lélektani elemzések a Kossuth–Görgei viszony alakulását élőbbé, Görgei személyiségét, a gondolat és a tett ellentétét viszont a valóságosnál talán bonyolultabbá rajzolja, feltételezett lelki válságait erősen hangsúlyozza. Kossuth ezzel szemben – írja Pethő – ha olykor szónoki túlzásokba is esett, „nem tartozott a forradalmi fantaszták közé, s bizonyos mértékig mindig megmaradt a réalpolitika területén”.¹⁰⁵ Görgei nevét ő húzta ki a végzet urnájából, s ha az út végén, melyet szelleme a sűrűbe vágott, „a pesszimizmus kísértetét pillantja meg”, letörli „a kiválasztottság csillagfényét” Görgei homlokáról.¹⁰⁶

A branyiszközi csata – nem egyedülként – novellisztikus vízió, irodalmi betét a szakmainak szánt műben. A lőcsei kávéházban tisztai bál van. Görgei a szobájába zárkózik. Vajon sikerül-e Guyon vakmerő rohama az újonc katonákkal? „Lelki szemei előtt játszódott le ez a danse macabre [...] a robbanások halálos bömbölésében, a holtakkal teleszört kanyargókon, a sebesültek elviselhetetlen fájdalmanak visító gomolyagában.”¹⁰⁷ Majd folytatódik a belső monológ. Ha sikerül is az örült kísérlet a jeges sziklák fehér színpadán, jó vége lesz-e

¹⁰⁰ Pethő: *Görgey Artur*, 92–93.

¹⁰¹ Pethő: *Görgey Artur*, 116–118.

¹⁰² Nagy Miklós Mihály: *Az innesső parton maradt ember*. KAPU, 11. évf. (1998) 9. sz. 16–22.; uő: *A Magyar Szemle katonáirója: Julier Ferenc*. Magyar Szemle, Új Folyam 7. évf. (1998) 5–6. sz.

¹⁰³ Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916.

¹⁰⁴ Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben (1849–1867)*. Budapest, 1918.

¹⁰⁵ Pethő: *Görgey Artur*, 122.

¹⁰⁶ Pethő: *Görgey Artur*, 144.

¹⁰⁷ Görgei felesége, Aubouin Adél az ütközetet követő reggelen kocsival a csata színhelyén utazott végig, az ő megrendítő visszaemlékezését emeli be Pethő Görgei belső monológjába. *Aubouin Adél naplórészletei*. Az Est. 3. közl., 1911. február 27.

ennek a nagy háborúnak, amelyre a magyarságot provokálták? Hol vannak azok a százerek és milliók, akikről Kossuth álmódott, „mikor a mindenható Isten kezébe adta tárogtatóját, hogy felrázza a népet az önvédelemre”? Tűnődésében eljut a kormánnyal kialakult ellentmondásos viszonyához, aztán a magyar ügy igazságához, erkölcsi fölényéhez. Most már nyugodtabban várja a branyiszközi jelentést. Pontban éjfélkor egy ezredtrombitás kíséretében föllép a pódiumra, és fölolvassa Guyon jelentését: „*Habe die Höhen von Branyiszko eingenommen.*”¹⁰⁸ Most már leereszkehdhet csapataival a hegyek közül, és amikor szemébe tűnnek a számban megnövekedett, új, harcképes hadtestek „lehetetlenségnek látszott, hogy [...] ne reveidálja a polgári hatalomról belerögződött osztrák katonatiszti nézeteket,” Kossuth pedig a tiszafüredi személyes találkozás alkalmával „hajlékony, finom intelligenciája”¹⁰⁹ birtokában ismét meglátja Görgeiben a nagy katonát, és fölfogja a téli visszavonulás katonai értékét.

Amint Steiernek (és sokáig minden szerzőnek), úgy Pethőnek is nehézséget okozott, milyen következtetéseket vonjon le Molnár Ferdinánd alezredesnek, a fővezéri iroda vezetőjének „a legjobb és legvitézebb törzstisztek nevében” Görgeinek átadott két memorandumából, amelyekben a polgári kormány elleni fegyveres föllépésre tett javaslatot.¹¹⁰ A kéziratokat Steier találta meg a bécsi levéltárak megnyitása után. A látszat Görgei kiismerhetetlenségét támasztotta alá. Ha nem ért egyet Molnár akciójával, az alezredesnek hadbírótság előtt a helye, április 29-i kiáltványában viszont Görgei „az esküszegő rút dinasztia” rabigájáról szól, a harc Magyarország és Ausztria közötti harc „a természet adta legszebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen”. Steier a kiáltványt hasonlóan magyarázza, mint a váci nyilatkozatot, ez a válasz Molnárnak, és azoknak a „feketesárga” tiszteknek, akik az osztrák császár felé akarták szorítani Görgeit. A sereg harcképességének megőrzése a cél.¹¹¹

Hermann Róbert 1993-ban meggyőzően bebizonyította, hogy a memorandumok utólag készült ügyes hamisítványok, amelyeket Molnár Ferdinánd valamikor 1850 elején csempészett az iratok közé.¹¹² Pethő annakidején, az ellentmondásra magyarázatot keresve, föl sorolja a racionális érveket, amiért Görgei nem vehette figyelembe a – mi már tudjuk, nem létező – két iratot, majd ismételen lélektani elemzéshez folyamodik, kiterjesztve azt az orosz támadás idejére is, amikor Görgei sokakkal együtt úgy vélte, a beavatkozás kiváltó oka a Függetlenségi Nyilatkozat, és a fővezért valóban foglalkoztatta az „alkotmányosság” helyreállításának gondolata. Görgei vállalja a „köztársasági” kormányban a hadügyminiszteri tarczát, de „egyre több homályba és ellentmondásba bonyolódik önmagával”.¹¹³ „Azóta, hogy Görgey lelkén az április 14-e elleni küzdelem eszméje uralkodik [...] veszendőbe megy akaratának az az egyöntetűsége, amely a nagy vállalkozások végrehajtására képesíti.”¹¹⁴ Politi-

¹⁰⁸ Pethő: *Görgey Artur*, 198–200.

¹⁰⁹ Pethő: *Görgey Artur*, 230–231.

¹¹⁰ Steier: *Az 1849-diki trónfosztás előzményei és következményei*, 214–217., 252–254. Steier a VII. hadtestről ír, de a Damjanich szállásán (Léván) április 17-én tartott vacsorán főként a III. hadtest tisztjei vettek részt, és vitatkoztak a trónfosztó nyilatkozat aznap érkezett hírérol. Vukovics Sebő *Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. Sajtó alá rendezte Beszenyei Ferenc. Budapest, 1894. 470.

¹¹¹ Steier: *Az 1849-diki trónfosztás előzményei és következményei*, 256.

¹¹² Hermann Róbert: *Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai. (Adalékok az 1849. április 14-i trónfosztás fogadtatásának történetéhez.)* Magyar Tudomány, 38. (100.) köt. (1993) 11. sz. 1403–1411.

¹¹³ Pethő: *Görgey Artur*, 277.

¹¹⁴ Pethő: *Görgey Artur*, 278.

kusként „ravasz lett és áthatlan”,¹¹⁵ de mire eljut Kossuth megbuktatásának gondolatáig, „már elhomályosult előtte az a reálpolitikai tény, hogy a márciusi oktroj Ausztriája nem a békére készül, hanem az irtó háborúra”.¹¹⁶

Nem járhattuk végig Pethő Sándorral Görgei dicsőségének útját. „A Hunyadiak óta magyar fegyverek nem arattak ilyen világraszóló győzelmeket, mint az áprilisi hadjáratban Görgey alatt”¹¹⁷ – lelkesedik a szerző. Nem követhetjük a politizáló katona „tekervényeit”, mint Pethő minősíti, mert „az engedetlenséggel annyiszor megvádolt magyar tábornok [...] el volt szánva megkísérelni a végsőt a koncentráció kieroszakolása után”.¹¹⁸ Az a gyönyörű lendület, írja Pethő, amely Görgei hadtesteit átvezette tizenkét napig a Paskievics szőtte hálón, majd nagy félkörben az orosz főserg körül tizenkét napi szakadatlan menetben a Her nádttól Aradig vitte, „mesés, de – fájdalom – kárba veszett manővert eredményezett”.¹¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy a trónfosztást a legitimista Pethő Sándor sem helyesli, sőt könyve politikatörténeti rétegének gyújtópontjába állítja, de az 1849-es (vagy a klagenfurti) Görgeivel ellentétben természetesen tudja, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat nem oka az orosz beavatkozásnak. A katonai helyzet szabatos vázolása a temesvári ütközet után és a fegyverletételt megelőzően, mint tudjuk, Julier szakértelmét dicséri.

Az orosz csapatok betörését követően az események elmondásában rezignációt érzékelünk, az események az elkerülhetetlen végzet felé haladnak. A nagy dráma szereplői kemény kritikát kapnak, olykor a géniuszként elismert Kossuth is, Dembiński teljesen indokoltan, a Görgei által folyamatosan bírált Nagysándor tábornok talán kevésbé. A végjáték – egyébként hiteles – leírását nem követhetjük. Megrendítő viszont, ahogy Pethő Görgei vívódásait ábrázolja nagy beleérzéssel, remény és kétség között, immár bajtársai jövő sorsát illetően. Idegei – Pethő szerint – nem bírták tovább. Árnyéka lesz egykori önmagának, az oroszok jóindulatának melegen tartása érdekében a kezükre játszik (az egyes magyar csapatparancsnokokhoz írt levelekkel, a fegyverletételt megkönnyítése érdekében), s megalázkodásra is hajlandó a varsói herceg előtt, túrte, hogy bármit csináljanak vele „bajtársaiért, akiktől való elszakíttósága a gyehenna kínjait okozta neki”.¹²⁰

A legszörnyűbb azonban az árulásnak és a maga mentésének vádjá, amely a hadifogoly tiszték között már a vértételek előtt terjedni kezdett, és Haynau hekatombája után (Pethő szavai) gyógyíthatatlanná vált. Elkíséri kényszerlakhelyére, nemcsak rémképekben, hanem gyalázkodó levelek záporával, és vele marad, ha lassacskán gyengülő erővel is, hosszúra nyúlt itthoni életében. Pethő idézi öccséhez, a közkatonaként besorozott Istvánhoz írott levelét. Nem siratja bajtársait, mártírként haltak, elismert hőskökként, „megmarad legalább becsületük; holott rólam még azt is leszaggatták”.¹²¹ Pethő Sándor egy helyen azt írja, hogy a tábornokban bizonyára fölrémlett az a kérdés, hogy „miért nem fürdött meg még egyszer ellenségei vérében” inkább, minthogy alku tárgya, tehetetlen játékszer legyen, odalökve az erkölcsi megsemmisülésnek.¹²²

Klagenfurtban a Pethő által feltételezett lelki egyensúlyvesztés helyreállt, bizonyíték erre a *Mein Leben und Wirken*. Görgei olykor később is, itthon is tollat ragadott, vitába bo-

¹¹⁵ Pethő: *Görgey Artur*, 300

¹¹⁶ Pethő: *Görgey Artur*, 302.

¹¹⁷ Pethő: *Görgey Artur*, 289.

¹¹⁸ Pethő: *Görgey Artur*, 420.

¹¹⁹ Pethő: *Görgey Artur*, 426.

¹²⁰ Pethő: *Görgey Artur*, 442.

¹²¹ Pethő: *Görgey Artur*, 453.

¹²² Pethő: *Görgey Artur*, 445.

csátkozott, de a közélet terére többet nem lépett. A szabadságharc nemzedékének minden vezető személyisége – jegyzi meg Pethő – többé-kevésbé végigélte a maga politikai életét, kibontakoztatta a tehetségét, Kossuth számára két világrészben „szinte új fejezete kezdődött hatalmas képességei kiteljesedésének”, a végzet egyedül Görgeihez volt könyörtelen. A forradalom alig másfél esztendeje alatt „tékozolta rá az energiakifejtés óriási lehetőségeit”.¹²³ Jelképezi ezt az is, hogy a hosszú élet több mint kétharmadának a biográfia a terjedelem huszad részét szenteli. A mű Kozma Andor emelkedett hangú temetői beszédével zárul.¹²⁴

1933-ban egykötetes Magyarország-történet jelent meg, az 1848-cal kezdődő rész Pethő Sándor tollából.¹²⁵ Nagy igény volt tömör magyar történetre, elkészítését a húszas években Szekfű Gyula is latolgatta, de már a *Magyar történet* kötetein dolgozva, szerzőként sajátos gesztusként szakmai ellenlábását, Mályusz Elemért ajánlotta. Mályusz a biztos siker tudatában habozott is, hogy a történettudósi vagy az „irodalmi” pálya mellett döntsön. Pethő viszont ezt már régen eldöntötte. Nem lett azonban „Mályusz–Pethő”, Hóman a középkori és kora újkori fejezetek megírására a Széchényi Könyvtár erdélyi származású munkatársát, Asztalos Miklóst ajánlotta.¹²⁶ A könyv üzletileg is igen sikeres lett, annyira, hogy az Egyetemi Nyomda, a *Magyar történet* kiadója pert indított tisztességtelen verseny címén a Lantos Kiadóvállalat ellen, mert az – szerinte – azt a látszatot keltette, hogy kiadványa a Hóman–Szekfű párhuzama.¹²⁷

1848–1849 eseményeinek összefoglalása – a dualizmus történetéhez képest – tömör, csaknem szűkszavú.¹²⁸ A Csepel-szigeti ítélettel föltűnt honvédőrnagy, Görgei Artúr nevét – ismétli meg – a sors urnájából húzta ki Kossuth Lajos. A váci kiáltvány „felezési pontja Kossuth és Görgei között szövődő viszony fejlődésének”,¹²⁹ viszont Görgei helyettes fővezérsége 1849 tavaszán „a népszerűség és a dicsőség csúcspontjára emelte a magyar nevet Európa-szerte”.¹³⁰ A legitimista Pethő Sándor, aki a harmincas évek elején a pángermán veszéllyel szemben még a magyar–osztrák államszövetség helyreállítása mellett érvelt, Kossuthal szigorú: az 1849-es trónfosztást nem sorolja pályafutásának fénypontjai közé.¹³¹

¹²³ Pethő: *Görgey Artúr*, 479.

¹²⁴ Szerepelnek azok a zárómondatok is, amelyeket a hamis analógia miatt a maga helyén kifogásoltunk.

¹²⁵ Asztalos Miklós – Pethő Sándor: *A magyar nemzet története. Ósidőktől napjainkig*. Budapest, é. n. (1933)

¹²⁶ Mályusz Elemér az 1970-es években papírra vetett emlékezése szerint a tárgyalás az antikvárius-könyvkiadóval (Lantos Adolffal) 1934-ben történt. Ennek nyomán a sajtó alá rendező Soós István a megjelenés évét lábjegyzetben 1934-ben adja meg. Mályusz Elemér: *Legsikerültebb könyveim*. Századok, 149. évf. (2015) 1. sz. 224–225. 1933 második felében azonban már érdemi bírálatok jelentek meg a könyvről: Mérey Ferenc, Századok, 67. évf. (1933) 7–8. sz. 336–338.; Gárdonyi Albert, Protestáns Szemle, 42. évf. (1933) 10. sz. 380–383.; K. G. (Kemény Gábor), Századunk, 8. évf. (1933) 10. sz. 84–86. A szóban forgó művet Mályusz saját *meg nem írt* legsikerültebb könyvei közé sorolja.

¹²⁷ Magyarország, 1933. január 25.

¹²⁸ Az önkényuralommal és a dualizmussal foglalkozó fejezetekben szabadabban fogalmaz, a „Kraftausdruck”-ok miatt bírálja is Gárdonyi Albert, id. mű.

¹²⁹ Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 394.

¹³⁰ Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 395.

¹³¹ Ebből azonban nem következik, „hogy jó és nagy uralkodót lássunk I. Lipótban, hogy elfelejtsük Rudolf császár komor örjöngéseit, s hogy szemet hunyjunk az aradi bitófák előtt”. Pethő Sándor: *A magyar Capitoliumon. A magyar királysze a Duna völgyében*. Budapest, 1932. 18.

Kiélezte Kossuth és Görgei ellentétét, „feldúlta a hadsereg egy részének lelki nyugalmát [...] megbontotta fegyelmét és tábornokait [...] egymás elleni intrikák [...] játékaiba hajszolta”.¹³² Görgei – szerinte – azzal a titkolt gondolattal lépett a Szemere-kormányba, hogy alkotmányos eszközökkel vonassa vissza a trónfosztást. A temesvári csatavesztés után Görgei csapatai számára nem volt más választás – ahogy korábban is írta –, „mint még egyszer megfűrödni ellenségei vérében, egy reménytelen heroizmus páthoszával” – vagy a fegyverletétel.¹³³

1938 tavaszán drámaian megváltozott a geopolitikai helyzet. 1938. március 12-én a német hadsereg bevonult Ausztriába. A 75 milliós nemzetiszocialista Németország megjelent Magyarország nyugati határánál. Lapját, a Magyarorságot kicsavarták Pethő kezéből. Befolyásos németellenes konzervatív liberális politikusok és a Chorin–Kornfeld csoport pénzügyi támogatásával azonban sikerült új lapot indítania. Ez volt a Magyar Nemzet. A Magyar Nemzet vezércikkei, amelyek leginkább őrzik Pethő Sándor emlékezetét, gyakran hivatkoznak a magyar múlt nagyjaira Szent Istvántól II. Rákóczi Ferencig, Hunyadi Jánostól Deák Ferencig. Görgeire is. De mert a demokrácia végső elnyomása és a függetlenség a tét, a legfőbb hivatkozási pont most Kossuth Lajos. Kossuth azért utasította vissza Görgeinek diktatúra létesítésére tett javaslatát – véli Pethő –, mert érezte annak erkölcsi képtelenségét, hogy a magyarság az alkotmányosság és a szellem szabadságáért vívott harcban olyan eszközöket alkalmazzon, amely ellen életre-halálra verekszik.¹³⁴ 1848 szeptemberében minden vezető személyiség valamilyen lealázó kompromisszumon tépelődött. „Egy ember maradt csak saját végső elszántságának és a nemzet erejébe vetett hitének csillagokat verdeső szárnyalásával: a nagy órák embere. Kossuth egyedül érezte a pillanat végzettségének iszonytató feszültségét [...] csak abból meríthette az erőt, hogy maga mögött tudta a fekete barázdák népének imént felszabadított millióit [kiemelés az eredetiben], akik készek voltak piros vérük pecsétjével megerősíteni a jobbágyfelszabadítás aranybulláját.”¹³⁵ Pethő Sándor egy hónappal azt követően, hogy német nyomásra meg kellett válnia a Magyar Nemzet főszerkesztői tisztétől, 1940. augusztus 25-én autóbaleset áldozata lett.

GÉZA ZÁVODSZKY

Sándor Pethő's encounter with Artúr Görgei

Sándor Pethő was one of the most important publicists of the period between the two World Wars. He is part of the national memory as the founder and editor in chief of the anti-Nazi newspaper *Magyar Nemzet* (Hungarian Nation). He received a thorough education in history as a student of Sándor Márki and the recipient of a state scholarship, his historical works drew a lot of attention in the 1920s and 30s. Pethő quickly developed sympathy for Artúr Görgei, the great figure of 1848-49, and he even visited him personally at Visegrád. From that point on he constantly studied the deeds and personality of the general of the War of Independence for more than 20 years in more and more accurate and deep works, until he wrote the – even to this day – only full biography of Artúr Görgei in 1930.

¹³² Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 396.

¹³³ Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 397.

¹³⁴ Pethő Sándor: *Ember, földrajz és intézmény*. Magyar Nemzet, 1940. január 28.

¹³⁵ Pethő Sándor: *Célok, erők és lehetőségek*. Magyar Nemzet, 1938. október 9.

While examining Pethő's works on Görgei we can find connections to historiographic antecedents, as well as contemporary evaluations, and we can learn a lot about the changes in Görgei's public image. As a supporter of independence, in the final years of dualism Pethő joined the moderate opposition based on the Austro-Hungarian compromise of 1867, the circle of Gyula Andrásy the Younger. After 1920 as a follower of Andrásy he was a legitimist, hoping for the restoration of the unity of the Danube basin. This is important to mention, because, sadly, the perception of Görgei has been influenced by the conflicts between political parties, and these changes and discrepancies can be seen in Pethő's works as well.